

रचनात्मक-सङ्कलनात्मकमूल्यायनयोः वैशिष्ट्यम्

डा. प्रभल विद्याधर:
अंशकालिकाध्यापकः
रा.सं.संस्थानम्, गुरुवायूर् परिसरः
तृश्शूर्, केरलम्

शोध आलेख सार : मीमांसास्त्रोक्तदिशा प्रत्येकस्मिन्नपि कार्ये उपर्युक्ता अमी घटकाः अतिमुख्याः । समेषां कार्याणामुपक्रमोपसंहारौ इत्येतौ द्वौ प्राणभूतौ । तन्मध्ये वरीवर्ति एकं विशिष्टं पदं फलमिति । कक्षन् पदार्थः अस्तीति ज्ञाते सति मनस्सु सर्वेष्वपि अयमेव संशयः जागर्ति कीदृशं फलं प्रयच्छति, को वा लाभः पदार्थेनानेन? इत्येवं फलविषयिकेच्छा तत्त्वार्थविषयिणी भवति ।

मुख्य शब्द : बालकः, घटकाः, पदार्थः, लाभः, मनुजाः, नराः

उपक्रमोपसंहारौ अभ्यासापूर्वताफलम् ।

अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्यनिर्णये ॥

विचित्रसंसारेऽस्मिन् पशुपक्ष्यादिभ्यः भिन्नाः स्व विशिष्टतां मण्डयन्दरीदृश्यन्ते प्रयत्नशीलाः स्वनिष्ठाकुशाग्रबुद्धिनिरूपकाः विशालमनस्काः मनुजाः । प्रयत्नशीलाः नराः । मीमांसास्त्रोक्तदिशा प्रत्येकस्मिन्नपि कार्ये उपर्युक्ता अमी घटकाः अतिमुख्याः । समेषां कार्याणामुपक्रमोपसंहारौ इत्येतौ द्वौ प्राणभूतौ । तन्मध्ये वरीवर्ति एकं विशिष्टं पदं फलमिति । कक्षन् पदार्थः अस्तीति ज्ञाते सति मनस्सु सर्वेष्वपि अयमेव संशयः जागर्ति कीदृशं फलं प्रयच्छति, को वा लाभः पदार्थेनानेन? इत्येवं फलविषयिकेच्छा तत्त्वार्थविषयिणी भवति । तर्हि फलनिर्णये किम्? कथम्? किमर्थम्? कियत्? कियत्पर्यन्तम्? इत्येवं ककारपञ्चकं स्थानमावहति । तत्रादौ किं नाम फलम्? इति चेत् तत्पदबोध्यः विषयः भवति शिक्षाजगति मूल्याङ्कनम् तद्यथा-फलप्राप्तिः, सारः, परिणामविशेषः, प्राप्ताधिगमः, कियदधिगतं, कियतीः बालेनोपलब्धिः प्राप्ता, व्यवहारपरिवर्तनं, कति अङ्कन् प्राप्तवान्? इत्यमीशब्दाः तथा प्रश्नाश्च लौकिकव्यवहारे दरीदृश्यन्ते । शास्त्रे तु फलविचारः भिन्नः । तत्तत् शास्त्रानुगुणं विचारभिन्नत्वात्तदनुगुणं तथ्यानि भिन्नानि, तस्मात् फलप्राप्तिरपि भिन्ना । यथा- व्याकरणशास्त्रे शब्दज्ञानेन साधुत्व-आसाधुत्वद्वारा मोक्षप्राप्तिः, न्याये पदार्थज्ञानेन मोक्षप्राप्तिः, वेदान्तशास्त्रादिषु आत्मज्ञानेन मोक्षत्वमिति भारतीयानां मतम् । साम्प्रतिकशिक्षाव्यवस्थायां फलं नाम मूल्याङ्कनमित्यभिधीयते । अर्थात्

लिखितशाब्दिकपरीक्षास्वङ्गप्राप्तिरेव फलमिति । संस्कृतशिक्षामधीत्य नरा: समेऽपि मोक्षत्वफलमिच्छन्ति । लौकिका अपि फलप्राप्तये विशेषशब्दां प्रदर्शयन्ति । उदा- कश्चित् बालकः दशमीमुत्तीर्णश्वेत् कति अङ्गान् प्राप्तवान्, तस्य श्रेणी केत्यादिकं पृच्छन्ति अत्यन्तेच्छया । अतःसमाजे कति ? कियत् ? इत्यादीनां शब्दानाम् अत्यन्तविशिष्टं प्राधान्यं वरीवर्ति । कुत इति चेत् प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तत इत्याभाणकेन ज्ञायते कार्यस्य प्रयोजनं कियत्सुख्यमिति । तस्यैव फलशब्देन व्यवहारः दृश्यते । शिक्षणप्रक्रियायां मूल्यायनं-मूल्याङ्गनम् इति पदद्वयं प्रमुखभूमिकां निर्वहतः दृग्गोचर्यौ भवतः । अभीष्टशिक्षणलक्ष्यप्राप्तये प्रमाणीकरणेन च एतत् द्वयं साहाय्यं करोति । अमौ शब्दौ शिक्षकाणां छात्राणाञ्च प्रगतिपरिशीलने तथा संवर्धने च महदुपकारिणौ तथा शिक्षाव्यवस्थायाः एवमधिगमगतिशीलतायाश्च संवर्धने अत्यन्तोपयोगकारिणौ स्तः । फलप्राप्तिः नाम मूल्याङ्गनमित्यवबुद्धम् । मूल्याङ्गनान्तर्गतपारिभाषिकशब्दानां लाक्षणिकार्थान् विवेचयामः । तत्र मूल्याङ्गनमुत मूल्यायनं तथा मापनमेवं परीक्षा च । मूल्याङ्गनघटकेष्वेतेषु पदेषु सामीप्यताऽवलोक्यते ।

अर्थात् आयनमापनपरीक्षादि शब्देषु महान् भेदः न दृश्यते । किञ्च आङ्ग्लभाषादिशा कश्चन भेदोऽवलोक्यते । पदेष्वेतेषु स्पष्टज्ञानार्थप्रतिपत्यर्थं क्रमशः तेषां विवरणमत्र दित्सामि ।

अथ आकलनमाहोस्त्विदायनम् (Assessment) नाम छात्राणामध्ययनप्रगतेः प्रमाणतायै एवं गुणवत्ता सम्पादनाय शिक्षकैः अध्यापनकलाद्वारा प्रयोज्यमाना सर्वाः क्रियाः आहत्य मूल्याकलनमिति नाम्ना ख्यायन्ते । स्पष्टप्रतिपत्तये आङ्ग्लभाषायामुच्यते Assessment is generally used to refer students' learning and to gauge students' progress.^१ ज्ञानं , गुणवत्तां, अभिवृत्तिं, शैलीं, तथा विश्वासञ्च मापयितुं योग्यपदान् दस्त्र(एकत्री कृत्य) रूपेण समाचारसङ्कलनाय च यत् प्रयुज्यते आहोस्त्वित् या पद्धतिः अनुश्रियते तदेव मूल्याकलनमिति । Assessment is the process of documenting usually in measurable term knowledge, skills attitude and believes.

मापनम् (Measurement) यस्यार्थः कस्यचन वस्तुनः अथवा सङ्घटनस्य गुणेभ्यः काचित् संख्यादानमेव मापनम् । अनया संख्यया अन्यवस्तुभ्यः अथवा सङ्घटनेभ्यः तौल्यं कर्तुं शक्नुमः । तथा हि Measurment is the assignment of a number to a characteristic of an object which can be compared with the other objects or eventes. उदा- कश्चिच्छात्रः वार्षिकपरीक्षायां प्राप्ताङ्गः । अर्थात् मापनं परिमाणात्मकरूपेण भूत्वा(quantitative) एका राशिः (score) कियदिति ज्ञापयति ।

परीक्षा (Test/Examination) अर्थात् छात्रं स्वतन्त्ररूपेण समाधानयोग्यं कर्तुं प्रमाणीकृतप्रश्नानां साधानमेव परीक्षा । आङ्ग्लभाषायामुच्यते A test is a device or procedure for confronting a subject with a

standard set of questions or tasks to which the student is to respond independently. एकस्मिन् विशिष्टविषये व्यक्तिविशेषस्य ज्ञानपरीक्षणमेव परीक्षा। A examination is a test of one's knowledge in a particular area –an exam., in short.

अत्र मूल्यांकनम् (Evaluation) इत्युक्ते प्राप्तज्ञानस्य गणना अथवा बुद्धिपरीक्षणम्। Evaluation is an act or a process that allows one to make a judgment about the desirable or value of a measure.² शिक्षा लक्ष्याणि कियत्पर्यन्तं साफल्यमाप्नुवन्निति ज्ञानप्राप्तिरेव मूल्यांकनम्। half tyler माहोदायः इत्थमध्यन्त् मूल्यांकनं नाम निर्णयस्वीकरणे अपेक्षितसमाचारस्य प्रदाता एव मूल्यांकनमिति स्वाभिप्रायमप्रकटयत्।

उपर्युक्तपदानां सुस्पष्टार्थावगमनाय विशिष्टभारतीयेतिहासे काचित् कथा स्मृतिपथं स्पृशति । यया उपर्युक्तान्याकलनमापनपरीक्षणमूल्यांकनपदानि सुस्पष्टतया विवरीतुं शक्यम्। तद्यथा – पुरा कस्मिंश्चित् ग्रामे कक्षन् कृषीवलः वसति स्म। तस्य चत्वारो पुत्राः आसन्। चत्वारस्ते परस्परं कलहायमानाः बभूतुः। वृद्धोऽयं कृषीवलः स्वसन्ततेः अनैक्यतामवलोक्य व्याकुलमनस्कोऽभूत्। तदा व्याकुलोऽयमेवमचिन्तयत्, मन्निधनात्रागेव स्व पुत्रेषु ऐक्यमानेयमिति विचिन्तयन्, एकस्मिन् शुभदिने चतुर्णि पुत्राणामाह्नानमकरोत्। कृषीवलोऽयं कञ्चित् काष्ठसमूहमानीय एकैकस्मै पुत्राय तत्भग्नं कर्तुमादिशित्। एकैकशः चत्वारो पुत्राः पित्रादेशपालने असफलास्समभूवन्। तदा पिता एकैकस्मै पुत्राय पृथक् पृथक् एकैकं काष्ठमददात्। तच्च एकैकशः काष्ठभग्नीकरणे समेऽपि सफलतामवाप्नुवन्। कृषीवलेन स्वपुत्रानपृच्छदनेन भवद्भिः किमवगतमिति? कथायाः सारोऽयं वर्तते यत् मिलित्वा व्यवहारेण सङ्घीभूयैक्यजीवनेन च एकता भवना उदेति। येन कोऽपि अपरः तस्मिन् समूहे वा कुटुम्बे वा कलहमुत्पादयितुं न शक्नोति। यदि ऐकमत्येन न भवेम अत्यन्तसुलभतया परस्परं कलहमुत्पादयन्ति येन ऐकमत्यराहित्यात् सर्वं अर्थात् धनमानयशस्मप्त्यादिकं नशयति। कथायामस्यां कृषीवलः आदौ स्वपुत्रान् कोलाहलयुक्तान् आकलनमकरोत्राम **Assess** कृतवान्। कतिपयदिनानि निरीक्षणं कृतवानित्यर्थः। स्वपुत्रेषु परिवर्तनमानेतुं काष्ठरूपमापनमकारि। नाम केन मापितुं शक्यत (समूहकाष्ठादिना) इति अविन्तयत्। पुत्रेभ्यः एककाष्ठत्वेन, गुच्छरूपेण च प्रदाय परीक्षणम् **Test/Examination³** अकरोत्।

मूल्यांकनञ्च तेनाकरोत् यथा- लक्ष्याणि कियत्पर्यन्तं साफल्यमाप्नुवन्निति ज्ञानप्राप्तिरेव मूल्यांकनम्। सन्दर्भेऽस्मिन् पिता पुत्रेष्वैकमत्यानयने कियत्साफल्यमाप्नोदिति कथायाः परिणामविशेषेण ज्ञातुं शक्यते। स च परिणामविशेषः मूल्यांकनपदत्वेन ग्राह्यम्। पत्रेऽस्मिन् मयि दत्तविषयः रचनात्मक-सङ्कलनात्मकमूल्यायनयोः वैशिष्ट्यमिति, विषयमादाय यथा मति विवरीतुमुत्सहे। तत्रादौ

रचनात्मकमूल्यायनम् (Formative Assessment) शिक्षणाभ्यासप्रक्रियायां छात्राणां स्तरं मनसि निधाय निर्दिष्टलक्ष्यसाधनदिशायां सन्दर्भानुग्रुणं व्यूहान् पद्धतीः च परिवर्तयन् आचर्यमाण शिक्षणाभ्यासकार्यक्रमरचना एव

रचनात्मकमूल्यायनमिति जोघुष्यते। मूल्यायनस्यास्य कार्यक्षेत्रं -शिक्षणांशान् अतिसूक्ष्मेक्षिकया विशदीकरणमेव। बिन्दुशः अनुपालनीयानामंशानां विवरणेन शिक्षकैः किं कर्तव्यम्? किन्नवेति संसूचयति। कृतानां प्रयोगाणां परिशीलनेन संशोधितमार्गाञ्चानुपालने सहायकारी वर्तते। यतो हि रचनात्मकमूल्याङ्कनेन शिक्षणकौशलेषु, शिक्षणपद्धतीषु च नैरन्तर्येण संशोधनान्यानीय छात्राणामधिगमक्षमतोत्पादने महदुपकारी भवति विश्लेषणाधारेणाधिगमकृतीनां सिद्धीकरणम्। अर्थात् कृतीनां प्रयोगेण यदि छात्राधिगमे असाफल्यमवलोक्यते तर्हि शिक्षकैः शिक्षणकृतयः परिवर्तनीयाः येन प्रभावाधिगमोत्पादने सः सफलो भवति। बोधनसमये एव संशयनिवृत्तिं कुर्वन्नाकलनम्/आयनं च करोति। कक्षावातावरणे एव पाठान् पाठयन् यदि शिक्षकः सद्यः संशयनिवृत्तिं कारयति, तथैव छात्राणां मानसिकस्थितिज्ञावलोकयन् विषयविश्लेषणं च कुरुते तादृशच्छात्राणां अधिगमः विशेषमाधत्ते। अध्यापनकाले सततपर्यवेक्षणं कुर्वन् प्रतिपुष्टिं प्रयच्छन् छात्रेषु साधनरूपप्रेरणाम् अभिवर्धयेत्। ततः छात्राः सकारात्मकबुद्ध्या अधिगमे भागभजः भवन्ति। प्रतिपुष्टिपूर्वकप्रेरणा शीघ्राधिगमे तथा पाठनकार्ये च विचारविनिमयाय सुवातावरणं प्रकल्पयति। रचनात्मकमूल्यायने परियोजनादि कार्यं प्रयच्छन् टिप्पणीपुस्तकानां निरीक्षणं कुर्यात्। प्रधानतया छात्राणां शिक्षणाभ्यासे भागभागित्वसम्पादनं, प्रतिस्पन्दनपरिशीलनं, लिखिताभ्यासानां निरीक्षणं, लघुपरीक्षाणां निर्वहणमित्यादि रचनात्मकमूल्यायने अत्यन्तप्रधानघटकाः। अत्र अवधेयाः अंशाः यथा - १) छात्रेभ्यः नैरन्तर्येण प्रतिपुष्टिप्रदानम्। २) तेषां न्यूनताः - गुणदोषाश्च विवेचनीयाः। तदनु गुणानां संवर्धनाय विशेष श्रद्धा प्रदेया। दोषनिवारणाय —न्यूनताः परिष्करणायापेक्षितसंशोधनाः च अधिसूचनीयाः। ३) स्वयमेव आत्मज्ञानसंवर्धने योग्यतां तथा अर्थादानेन मूल्यायनेन स्वाध्यायशक्तिं तथा निर्णयस्वीकरणयोग्यताञ्चभिवर्धयेत्। ४) प्रतिभापूर्ण -जिज्ञासोत्पादकप्रश्नाः प्रष्टव्याः। वटूनां बौद्धिकशक्तेः वर्धनाय मेधा सम्पत्तेः विकासाय च मूल्यायनमिदमत्यन्तलाभकारि वर्तते। ५) लघु लघु लक्ष्याणि निर्दिशेत्तदा रचनात्मकं साफल्यमेति। उत्तमाधिगमाय लघु लक्ष्याण्यतिमुख्यानि भवन्ति। रचनात्मके प्रमुखाः अंशाः प्रभावकारि घटकाः अमी वर्तन्ते।

तद्यथा —

रचनात्मकमूल्यायने 5E इति ममहत्वं भजते।

Biological Science Curriculum Study - Rober By bee⁴

सल्लग्नः स्यात् (Engage) - समस्यां प्रकल्प्य, परिज्ञाय, विवरणं दत्वा विभिन्नैः प्रश्नैः प्रेरयित्वा पूर्वज्ञानेन सह सम्बन्धं स्थापयेत्।

अन्वेषणम् (Explore) - छात्रक्रियायां सहाय्यं कृत्वा दत्तांशसंकलने सहकुर्यात्।

विवरणम् (Explain) - छात्रान्वेषितांशान् शिक्षकैः सह, सहपाठिभ्यश्च चर्चयित्वा समस्यां परिष्कुर्यात्।

विस्तृतिः (Elaborate) - प्राप्तानुभवानां विस्तृतीकरणार्थम् आहोस्विनिजजीवने अन्वयः कार्यः।

मूल्यांकनम् (Evaluation) - शिक्षकच्छात्रौ उभावपि मूल्यांकनं कुरुतः । छात्रकृतमूल्यांकनं पुनः शिक्षकः परिशीलयति उत निरीक्षते । विस्तृतविचाराय (open-ended) चर्चाज्ञ कृत्वा परिवर्तनं, परिष्कारञ्च विधाय निष्कर्षज्ञने सफलौ भवतः ।

शिक्षकदायित्वानि- रचनात्मकमूल्यायने गुरुशिष्योरुभयोः प्रधान्यं वरीवर्ति । गुरुः अध्यापनपुरस्सरं निरीक्षयन्पेक्षितपरिवर्तनान्यानयति रचनात्मकशिक्षणकलायाम् । व्याकरणशिक्षणे ह्यूरिष्टिक् विधिवत् वटवः अपि स्वयमेव तथ्यान्वेषणपराः दरीदृश्यन्ते । अर्थादादानप्रदानक्रियायां सहयोगिनः बभूवः । शिक्षकस्तावत् दिशानिर्देशने रतो वर्तते, सद्यः संशयनिवृत्तौ कटिबद्धोऽपि वर्तते । तथैव

- १) शिक्षणाभ्यासक्रियाः सर्वाः ज्ञानोत्पत्त्यर्थ एव भवेयुः । शिक्षकः तादृशवातावरणं कल्पयेच्छात्राः परियोजनादीनि कृत्वा अधिगमे तत्पराः यथा स्युः ।
- २) छात्रकृताभ्यासे शिक्षकः सादा सहकुर्वन् सर्वविधभूमिकां (समाचारदातृरूपेण एव न)च निर्वहन् पदं पदं निर्दिशन् छात्रान् समाचारग्रहीतरूपेण सीमितानकृत्वा ज्ञानोत्पत्तिकारकान्, ज्ञाननिर्मितौ समर्थाः यथा भवेयुः तथा प्रयत्नरतो भवेत् ।
- ३) छात्रेभ्यः सुयोग्यवातावरणं परिकल्प्य, स्तरं ज्ञात्वा, यथा तेषां मनो आहादेन अध्ययने भागभाक् स्यात् तथा प्रेरयेत् ।
- ४) बोधने आवश्यकपरिवर्तनमानयन् व्यक्तिशः उत गणशः कार्याणि परिकल्पयेत् । अधिगमसामर्थ्यानुगुणं शीघ्राधिगमाय व्यूहाः आरचनीयाः । एतावता रचनात्मकमूल्यांकनविषये चर्चितम् । रचनात्मकमूल्यायने आंशिकपरीक्षणं भवति । तत्र छात्राणामधिगमस्थितिमधिरुचिं, स्तरञ्च ज्ञात्वा अपेक्षितपरिवर्तनरूपनिर्णयाः स्वीक्रियन्ते । अधिगमे छात्राणां भगभागित्वं प्रभावं जनयति । छात्राः स्वबुद्ध्यनुसारं विषयानवगच्छन्ति, स चाधिगमः शाश्वतो वरीवर्ति । पद्धतिरेषा मनोवैज्ञानिकी वर्तते । सांप्रतिककाले अधुनिकाभियान्त्रिकविषयाणामध्यापनपद्धत्यामेषैका आद्रियते ।

संकलनात्मकमूल्यायनम् (Summative Assessment)⁵ -यदा भारते परीक्षाप्रणाली समारभत् तदारभ्य इदमायनं प्रवर्तते । निश्चितकाल (term) समनन्तरं कियत्पर्यन्तं बोधनलक्ष्याणि साफल्यं प्राप्तानीति ज्ञानप्राप्तिरेव संकलनात्मकायनम् इति नामा ख्यायते । अर्थात् – पाठ्यक्रमस्य (course) समाप्तेः अनन्तरं छात्राणां परीक्षणरीतिरेव । अनेन संकलनमूल्यायने सम्पूर्णप्रक्रियायाः आहोस्वित् कस्यचन छात्रस्य साधनोपरि फलनिर्णयः सिद्धयति रचनात्मकमूल्यायनस्य साररूपेणास्य ग्रहणं भवति । अर्थात् रचनात्मकमूल्यायने पदे पदे परीक्षणं कुर्वन्नग्रे परिपुष्टाधिगमपूर्वकफलितांशनिर्णयाय वार्षिकपरीक्षाः एव आधारभूताः । आवत्सरं कियदधिगतमिति ज्ञानाय आधुनिकशिक्षाप्रणाल्यां वार्षिकपरीक्षाः प्रमणत्वेन गृह्णन्ते साम्प्रतिककाले । तत्साधनाय लघु लघु परीक्षारूपेण

रचनात्मकमूल्यायनं साहाय्यति । अतः अन्ततो कश्चन छात्रः कियदधिगतवान् इति ज्ञातुं जिज्ञासुभिः संङ्कलनात्मकमूल्यायनमाश्रयणीयम् । अनेन मूल्यायनेन कक्षोन्नतिः सिद्ध्यति ।

अवधेया: अंशाः - १) छात्राणां वार्षिकपरीक्षायाः फलितांशानामाधारेण मूल्यायनस्यास्य कार्यप्रणाली प्रवर्तते । २) उत्तरपुस्तिकाः एव मानदण्डरूपेण स्तरोन्नयनाय स्वीक्रियन्ते । उत्तरपुस्तिकाभ्यः प्राप्तफलितानामाधारेण उत्तीर्णताऽनुत्तीर्णता च निर्णयते । ३) मूल्यायनस्याधारेणोच्चकक्षासु प्रवेष्टमवकाशकल्पनम् । आवर्षसाफल्यमनेन निर्धार्यते यच्छात्रोऽयं योग्यः अथवा अयोग्यो वेति । ४) छात्राणामधीतशत्के: आयनं कृत्वा वैयक्तिकविभिन्नकारणादध्ययनाध्यापनक्रियाकलापादीन् जानन् भाव्यध्ययनांशान् मनसि निधाय मूल्यायनं कर्तव्यम् । ५) फलनिर्णयायात्र प्राप्तफलितांशान् अन्येभ्यः छात्रेभ्यः उत विभिन्नसंस्थाभिः तोलयेत् । अन्तिमनिष्कर्षसम्पादनाय अन्यसाधनेभ्यः वा तुलना पुरस्सरं प्रमाणीकुर्यात् । माणवकेभ्यः grades अथवा ranks प्रदेयानि । तस्माच्छात्राः प्रतिपुष्टिं प्राप्य परिश्रमपूर्वकप्रभावं स्वाध्ययने प्रदर्शयेयुः । येन शिक्षणलक्ष्याणि तथोद्देश्यानि च शीघ्रमवाप्तुम् शिक्षका शक्येरन् ।

शिक्षकनिर्मितपरीक्षाग्रमाणीकृतपरीक्षयोरन्तरविषयविश्लेषणम् ।

क्र.सं	लक्षणम्	शिक्षकनिर्मितपरीक्षा:	ग्रमाणीकृतपरीक्षा:
१.	विषयः एव अधिगमानुभवाः (content and learning experiences)	अध्यापितांशाधारेण परीक्षाचालनं भवति ।	समग्र पाठ्यपुस्तकमाधारीकृत्य विषयसम्बन्धितप्रश्नाः भवन्ति ।
२.	निर्माणम्	कक्षानुकूलरीत्या प्रश्ननिर्माणं भवति, अंशविश्लेषणं तथा पुनर्विमर्शनञ्च न भवतः ।	सम्पूर्ण शिक्षणलक्ष्याणि आधारीकृत्य ल्लूप्रिन्ट आधारेण निर्मयते । पुनर्विमर्शः भवति ।
३.	ग्रमाणम्	निर्दिष्टकक्षा: एव परिगणनायां भवन्ति । अर्थात् सीमितं भवति	कक्ष्येतर (प्रान्तीय, जनपद, राष्ट्रस्तरं) यावत् परिगणना भवति

४.	परीक्षागुणवत्तता	प्रमाणीकृतपरीक्षापेक्षया गुणवत्तता न्यूना भवति ।	पूर्वपरीक्षया प्रमाणीकृत्या गुणवत्तावर्धनं साध्यते ।
५.	विश्वसनीयता	अत्र न्यूना वर्तते, परं सिद्धान्तपालनेन विश्वनीयतां वर्धयितुं शक्नुमः ।	८५-९५ प्रतिशतं विश्वनीयता वर्तते ।
६.	प्रवर्तना फलिताः/ अधिगमफ- लितांशः	सीमितपाठ्यप्रणालीषु अधिगमफलितांशान् मूल्याङ्कनाय उपयुज्यते ।	विभिन्नाभिः पाठशालाभिः प्रणालीनां तौल्यं क्रियते ।
८.	प्रशासनं तथा गणना	निर्दिष्टगणनप्रक्रिया इदमिथ्यमिति निश्चितरूपेण नास्ति । स्वेच्छानुकूल्यानुगुणं मुल्याङ्कनं कर्तुं शक्यते ।	निर्दिष्टपरीक्षाप्रणाल्यः वर्तन्ते । निर्दिष्टप्रमाणानि, नियमाः सूचनाश्व वर्तन्ते ।
९.	गणना व्याख्यानम्	प्रादेशिकपाठशालासु प्राप्त फलितांशान् व्याख्यानाय तथा तौल्याय उपयुज्यते ।	सामूहिक प्रमाणैः तौलयितुं शक्यते । कथं गणनीयं, निर्वचनीयं बोधनाय सूचनावली वर्तते ।

रचनात्मक-संरचनात्मकमूल्यायनयोः : वैशिष्ट्यम्

रचनात्मकमूल्यायनम्	संकलनात्मकमूल्यायनम्
शिक्षणाभ्यासेन सह अन्तर्भूत्वा प्रचलमाना प्रक्रिया ।	शिक्षणान्ते क्रियमाणा प्रक्रिया ।
इदं शिक्षणाभ्यासेन सह अन्तर्भूत्वा प्रचलमाना प्रक्रिया ।	समग्रशिक्षणप्रणाल्यनन्तरं प्रतिपुष्टिं प्रयच्छति ।

शिक्षणस्थन्यूनता: सद्यः निवार्य समीचीनप्रणाली निर्मणे महतुपकरोति ।	पाठ्यांशस्यानन्तरं वा वार्षिकफलितांशानन्तरं वा लोपनिवारणाय उपकरोति ।
छात्राणाम् अधिगमप्रगतेः आन्तरङ्गिकरूपेण सूचनाय इदमायनं लाभकारी वर्तते ।	छात्राणां प्रगतिं बहिरङ्गरूपेण अविष्करोति ।
छात्रशिक्षकयोः सम्बन्धः दृढीभवति ।	निर्णीतलक्ष्याणामाधारेण अधगमफलितांशाः निर्णीताः भवन्ति ।
छात्राणां प्रगतिः नैरन्तर्येण सम्भावयितुमर्हमः ।	छात्राणाम् अन्त्यफलितांशाः एवं स्तरञ्च बोबुध्यते ।
आयनमिदं नैरन्तर्येण प्रचलति ।	निश्चितकालव्यवधौ एव जायमानप्रक्रिया ।
मूल्यायनेऽस्मिन् मौखिकरूपेण, लिखितरूपेण च चालयन्ति परीक्षाः ।	अधिकतया लिखितरूपपरीक्षाः एव भवन्ति, कदाचित् मौखिकमपि भवन्ति ।
मूल्याययनेऽस्मिन् उत्तीर्णताऽनुत्तीर्णता न भवति ।	आयनेऽस्मिन् उत्तीर्णताऽनुत्तीर्णताः अनिवार्यरूपेण वर्तन्ते ।

इथं छात्राणां प्रगतिसंवर्धनाय पदे पदे संसूचयन्निर्दिशन् चोपलब्धिप्राप्तौ रचनात्मकमूल्यायनं, तथा एताः परीक्षाः आदय वार्षिकपरीक्षासु फलनिर्णयं कृत्वा उत्तरोत्तराभिवृद्धये संरचनात्मकमूल्यायनं च स्व भूमिकां निर्वहतः इति कथने नास्ति संशयलेशः ।

इति शम्

सन्दर्भग्रन्थसूची

1. Learning Assessment (Abhyasanamadimpu- Telugu) – Prof. Digumarti Bhaskar Rao, Nagarjuna Publishers, Guntur
2. Educational Evaluation - Dr. D. Sambamurty , Neelkamal Publications, Hyderabad
3. Learning Assessment - Prof. Dr. Gali Radhakrishna , (Telugu Book), Tirupati , Andhra Pradesh
4. Assessment for Intermediate - Dr.Mesh Bhaggarva and Dr. Bitu Agrawal - Antiity
5. Assessment of Learning - Dr. G. Viswanathappa, Neelkamal Publications, Hyderabad